

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

23(32)

2023

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2023

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vida Savoniakaitė (vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman
Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła
Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann
Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Neringa Klumbytė
Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ulrich Kockel
Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper
Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren
Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa
Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa
NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKTORIŲ KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher:

Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
<www.istorija.lt>

Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:
El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,
Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	9

Teminis skyrius: Vilniui – 700 metų / Special Section: Vilnius – 700 Years

Carlo Cubero

Cinematic Affects in War: The Visual Anthropology of Mantas Kvedaravičius	13
Kinematografiniai afektai kare: Manto Kvedaravičiaus vizualinė antropologija. Santrauka	24

Anna Gomóła

How to Explore Vilnius? To Know and to See: Proposals by Kirkor (1856) and Bułhak (1936)	26
Kaip pažinti Vilnių? Žinoti ir pamatyti: Kirkoro (1856) ir Bułhako (1936) vadovai. Santrauka	45

Neringa Klumbytė

Rožytė – Vilniaus legenda: laisvė, mados estetika ir mistika Vidutės Gumbytės Vilniaus istorijoje	47
Rožytė as a Vilnius Legend: Freedom, Fashion Aesthetics, and Secrecy in Vidutė Gumbytė's Vilnius Story. Summary	78

Žilvytis Šaknys

Vilniaus krašto lietuvių jaunimo laisvalaikio atvejys (1920–1939): spaudos publikacijų ir etnografinių lauko tyrimų dermė	80
Lithuanian Youth Leisure Time Case Studies from the Vilnius Region (1920–1939): The Harmony of Press Publications and Ethnographic Field Research. Summary	105

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Vilniečių Kūčių valgiai: ar išliko tradicija XXI a. mieste?	108
Vilnius-dwellers' <i>Kūčių</i> Dishes: Does this Tradition Still Exist in the 21st-Century City? Summary	134

Straipsniai / Articles

Rolandas Kregždys

<i>Sovijaus mito</i> faktografijos genezė – etnologinis diskursas	138
Factographic Motifs of the Myth of Sovius: An Ethnological Approach. Summary	168

<i>Daiva Vaitkevičienė</i>	
Rožės liga ir jos užkalbėjimas Musteikoje: žvilgsnis iš etnomedicinės, mitologinės ir socialinės perspektyvos	171
The Disease of Erysipelas and its Treatment by Charming in the Village of Musteika: A Glance from Ethnomedical, Mythological and Social Perspectives. Summary	191

<i>Akvilė Sadauskienė</i>	
Apmąstant pasaką: nuo asmenybės iki šiuolaikinės visuomenės etnografiniame tyrime	194
Rethinking Folktales: From the Personality to Modern Society in Ethnographic Research. Summary	215

<i>Ernesta Dambrauskaitė</i>	
„Diena be nuotykių“: kasdienybės laiko tvarkymas vidutiniame Lietuvos miestelyje	218
‘An Uneventful Day’: Everyday Time Planning in a Medium-Sized Lithuanian Town. Summary	240

Knygų recenzijos / Book Reviews

Neringa Klumbytė. Authoritarian Laughter: Political Humor and Soviet Dystopia in Lithuania (<i>Gediminas Lankauskas</i>)	243
Ieva Jusionytė. Slenkstis: pavojai ir pagalba JAV–Meksikos pasienyje (<i>Darius Daukšas</i>)	247
Rima Praspaliauskiene. Enveloped Lives: Caring and Relating in Lithuanian Health Care (<i>Jolanta Kuznecovienė, Eimantas Peičius</i>)	249
Lietuvių-karaimų kalbų žodynas. A. Špakovska (sud.) (<i>Šarūnas Rinkevičius</i>)	253
Galina Miškinienė. The Kitab of Ivan Lutskevich: A Monument of Lithuanian Tatar Culture (<i>Egdūnas Račius</i>)	256
Klaipėdos krašto konditerijos atradimai. Kepiniai (<i>Jurgita Senulienė</i>)	259

In Memoriam

Jonathan Hill (1954–2023) (<i>Vytis Čiubrinskas</i>)	263
Elijus Juvencijus Morkūnas (1945–2023) (<i>Inga Levickaitė-Vaškevičienė</i>)	265

Rima Praspaliauskiene. **Enveloped Lives: Caring and Relating in Lithuanian Health Care.** Ithaca, London: Cornell University Press, 2022. 146 p. ISBN-10: 1501765469

Pastaruosius kelis dešimtmečius galima stebėti augantį socialinių ir humanitarinių mokslų atstovų susidomėjimą tuo, kas vyksta sveikatos priežiūros sektoriuje. Ėmęsi analizuoti institucionalizuotoje sveikatos priežiūroje vykstančius reiškinius jie netrukus atskleidė gausius kultūrinių, socialinių ir etinių problemų klotus ir pradėjo gilintis į jas lemiantį sudėtingą ir kartu daugiabriaunį sociokultūrinį sveikatos priežiūros kontekstą.

Viena tokių sveikatos priežiūros problemų – vadinamieji neformalūs arba nelegalūs mokėjimai, dažnai įvardijami kyšiu, arba dar grėsmingiau – korupcija, arba priešingai, tolerantiškiau – dovana. Tai nemaloni ir *nepatogi*, tačiau rūpinti ir Lietuvos gydytojams, ir pacientams, ir jų artimiesiems, ir daugeliui kitų žmonių tema.

Antropologė Rima Praspaliauskienė, kaip teigia ji pati, susidomėjo šia tema vedina mokslinio smalsumo ir siekio ištirti *vokelių* reiškinį Lietuvoje išsamiai ir iš esmės, kiek leidžia antropologų taikomas etnografinis lauko tyrimų metodas.

Mokslininkė daug metų (2009–2017) rinktus duomenis yra paskelbusi moksliniuose straipsniuose ir 2022 m. Jungtinėse Valstijose, Cornell University Press leidykloje išleistoje knygoje *Įvokelinti gyvenimai: priežiūra ir santykiai Lietuvos sveikatos priežiūroje*.

Knygos pradžioje autorė pažada gumanistišką mokslinę kelionę kartu žengiant jos tyrinētu lauku: „etnografiją aš suprantu kaip konceptų kūrimo žanrą ir jos konceptus – kaip konkrečias abstrakcijas“ (p. 3, remiantis de la Cadena, Blaser 2018). Ir ši pažadą mokslininkė ištesė.

Praspaliauskienei tokiu konceptu, išryškėjusiu lauko tyrimo metu, tapo vokelis. Remdamasi atlikto tyrimo duomenimis ir siekdama suprasti bei paaiškinti Lietuvoje paplitusį vokelių davimo-ėmimo reiškinį, mokslininkė neapsiribojo įprastai teorijose daroma skirtimi tarp dovanos ir kyšio, pinigų ir mokėjimo, skaidrumo ir korupcijos.

Neatmesdama ir nenuneigdama šių galimų vokelio konotacijų, autorė atskleidžia santykių, slypinčių už vokelių davimo-ėmimo, arba neformalių praktikų, dvi-prasmiskumą, ambivalentiškumą ir teigia, kad šių praktikų reikšmių negalima sutapatinti su minėtomis sąvokomis.

Taigi autorė žvelgia į vokelį per santykių, kuriamų tarp gydytojų, pacientų ir juos slaugančių žmonių, prizmę. Vokelis įprasminamas kaip daugiabriaunis, abstraktus ir konkretus, materialus ir nematerialus sveikatos priežiūros organizavimo elementas (p. 3).

Vokelis yra situacinis santykis. Jį pasitelkusi autorė atseka, gilinasi, atskleidžia ir aprašo sveikatos priežiūros praktikas. Anot Praspaliauskienės, šis konceptas – tai „konteineris“ sudėtingų susitarimų, vykstančių tarp gydytojų, pacientų ir juos slaugančių žmonių. Vokelis atskleidžia šių santykių etikos niuansus, paaiškina įvokelintų santykių ekonominius aspektus ir politinių veiksmų, susijusių su sveikatos priežiūros sistemos kaita, problemas (p. 3).

Autorės teigimu, knygoje išnarplojamas santykių, kuriuose dalyvauja vokelis, rezgins ir atskleidžiama, kaip ir kodėl valstybės pareigūnai, gydytojai, pacientai, ligonius prižiūrintys asmenys susiduria, pateisina, suvokia ir įtvirtina šią priežiūros formą.

Pirmame knygos skyriuje „Nuo kyšio iki bendros įmokos“ (*From bribes to copayment*) aptariami Lietuvoje vykdomos skaidrumo politikos vingiai – šios politikos siekiai

ir jų įgyvendinimo kliūtys, už jų slypinčios daugiabriauniai socialiniai procesai ir jiems suteikiamos individualios reikšmės (p. 19).

Interpretuodama vokeliais įrėmintą ligonių ir pacientų gydymo, slaugymo ir priežiūros kultūrą Lietuvoje, Praspaliauskienė pasitelkia skirtį tarp dviejų sveikatos priežiūros ekonomikų – vokelių, primenančių, autorės žodžiais (p. 19), *žmonių* ekonomiką, kurioje pinigai yra socialinė valiuta, ir mokėjimų, vykstančių rinkos ekonomikoje. Nors pinigai, tyrėjos požiūriu, yra abiejų ekonomikų dalis, jie nėra suprantami vienodai. Žmonių santykių ekonomikoje pinigai ne visuomet reiškia mokėjimą. Mokslininkė pabrėžia, kad vokelio vertė – kaip atskleidžia jos tyrimo duomenys – gali peržengti mokėjimo, kaip grynai ekonominio veiksmo, logiką. Vokelio davimas gydytojui, anot autorės, yra individualus veiksmas, turintis individualią savo istoriją ir savitą reikšmę ir tai ši veiksmą paverčia praktika, neatitinkanti rinkos santykių kanonų (p. 19). Šiame skyriuje autorė prieina prie išvados, atskleidžiančios itin svarbią vokelio funkciją ir reikšmę: vokelis naudojamas išryškinti, išreikšti asmens, duodančio vokelį, skirtinumą. Anot Praspaliauskienės, būtent šis vokelio aspektas padeda suprasti vokelių ekonomikos gyvybingumą ir atsparumą ją išgyvendinti padedančių priemonių atžvilgiu (p. 19).

Išvengti vokeliais modeliuojamų gydytojo ir paciento ar juo besirūpinančių artimųjų santykių praktiškai neįmanoma, teigia Praspaliauskienė. Antroje knygos dalyje „Būti sugautam“ (*Being caught*) aprašomi ir analizuojami pacientų ir juos slaušančių žmonių dalyvavimo įvokelintoje sveikatos priežiūroje lūkesčiai ir patirtys.

Autorė pažymi, kad informantų pasakojimai atskleidžia gana aiškia vokelių neįsivengiamumo logiką: net jei pacientas ar /

ir jo artimieji nepritaria vokelių davimui, emocinis spaudimas (susirūpinimas) daryti viską, kas įmanoma geriausia savo ar savo artimojo sveikatos labui, yra svarbus dalyvavimo toje kultūroje veiksnys (p. 58). Ne mažiau svarbiu ištraukimo į *įvokelintą* sveikatos priežiūros kultūrą veiksmu tyrime dalyvavę informantai įvardino Lietuvoje paplitusius, perduodamus iš lūpų į lūpas išitikinimus, patirtis ir patarimus, kurie rekomenduoja nerizikuoti ir geriau išnaudoti *vokelių galią*, jeigu tikimasi geranoriško bendravimo su gydytoju ir kokybiškų gydymo paslaugų (p. 60–61).

Šioje knygos dalyje autorė taip pat aptaria istorijas, atskleidžiančias, kaip dalinamasi vokelių davimo praktika ir kaip ši praktika įprasminama kiekvienu individualiu atveju. Vokelis atlieka dvi funkcijas: vieniems pacientams ir jų artimiesiems jis yra priemonė, pasitelkiama įveikti „Lietuvos biomedicinos“ (p. 19) trūkumus, o kitiems – tai gydomoji jėga, galinti daryti įtaką kūnui (ten pat). Tačiau, anot Praspaliauskienės, vokelis turi ir ypatingą galią. Apibendrinama vienos informantės mintis, mokslininkė teigia, kad vokelis tampa gydytojo ir paciento santykius reguliuojančia, paciento likimą ir tikėjimą išgijimu lemiančia jėga. Ši įžvalga tampa svarbiu tolesnės analizės leitmotyvu: „vokelio perdavimas leidžia duodančiajam patikėti, kad viskas bus gerai“ (p. 65), ir „ši tikėjimo galia biomedicinos kontekste panaši į šamanistinius ar psichoanalitinius kontekstus“ (p. 65), sukuria tam tikrą subjektyvią realybę. Taigi vokelis gali būti traktuojamas itin plačiai: kaip auka ir kaip tam tikras apsidraudimas (p. 73), ir kaip racionalus išskaičiavimas ar individualizuotas apdairus būdas tvarkyti savo sveikatos ir ateities reikalus (p. 74).

Anot autorės, Lietuvoje gyvenantis žmogus, susidūręs su sveikatos problemomis, tarsi negali išvengti *įvokelintos* sveikatos priežiūros kultūros, o kai jis įžengia į

šių santykių lauką, viską, kas čia vyksta, jis ima interpretuoti per *įvokelintų* santykių prizmę – visi gydytojo ir paciento bei jį priežiūrinčių žmonių santykių aspektai ir net gydymo sėkmė vertinama svarstant vokalio davimo gydytojui laiką arba jo vertę.

Trečioje knygos dalyje „Aš esu daktaras“ (*I am a doctor*) aprašoma gydytojų dalyvavimo *įvokelintoje* ligonių priežiūroje patirtis, kurioje susipina jų kaip sveikatos profesionalų ir jų šeimų narių, turinčių jiems svarbius įsipareigojimus, vaidmenys. Išklausydama gydytojų pasakojimus, autorė, kaip ir dera antropologei, yra atidi klausytoja ir žingeidi mokslininkė – ji nesiekia nei teisti, nei pateisinti gydytojų pasakojimuose atsiskleidusias vokelių praktikas, tačiau bando šią socialinę tikrovę paaiškinti, tam tikru požiūriu dekonstruoti ir traktuoti kaip įvairiausių tarpusavyje susijusių veiksmų visumą.

Kaip rašo Praspaliauskienė, gydytojais, kaip ir pacientais ar jų artimieji, yra neformalios ekonomikos dalyviai ir būna įtraukiami į neaiškaus legalumo santykius (p. 77). Tačiau net ir paslėptos bei neapibrėžtos vokelių ekonomikos sąlygomis medicininiai diagnostikos ar gydymo algoritmai įpareigoja gydytojus visada vadovautis paciento interesais ir vykdyti savo pareigas remiantis medicinos etikos reikalavimais. Tačiau, kaip nurodo autorė, vokeliai atlieka daug funkcijų, pavyzdžiui, patvirtina gydytojo profesionalumą: anot kai kurių informantų, vokalio davimas reiškia, jog pacientas „vertina mane kaip specialistą“, pripažįsta gydytojo autoritetą (p. 82).

Informantų pasakojimai atskleidžia, jog viena vertus, gydytojais prisipažįsta esantys vokalio kultūros įkaitai, tačiau kita vertus, ir turi daug pasiteisinimų, kodėl vokelis patenka į jų rankas arba kišenes. Gydytojų darbo krūviai, laukiančių priėmimo pas gydytoją pacientų eilės, įvairių procedūrų skaitmenizavimas ir standartizavimas, biurokratija, dokumentacijos našta ir kitos

problemos redukuoja gydytojų profesinę veiklą iki ligonių gydymo funkcijos, tačiau susiaurina arba net eliminuoja priežiūros ir rūpinimosi jais platesniąja prasme funkciją, ko tikisi pacientai ir jais besirūpinantys žmonės (p. 96). Šiame skyriuje atsiskleidžia, kad nuolatos didėjantys, bet ne visada pagrįsti pacientų lūkesčiai, nuolatos žiniasklaidoje pasirodančios negatyviai gydytojų darbą vertinančios publikacijos, gydytojų *perdegimai* ir kitos su jų darbu susijusios problemos informantų naudojamos kaip pateisinantys jų dalyvavimą vokelių praktikoje argumentai.

Ketvirtame skyriuje „Kolektyvinė priežiūra“ (*Collective care*) autorė baigia savo tyrimą monetarinės politikos ir ekonomikos skerspjūviu.

Apibendrinant galima pasakyti, kad knyga įtraukia ir žavi drąsiais interpretaciniais viržais ir formuluojamomis teorinėmis išvalgomis. Tačiau kritinis mąstymas ieško faktų, neleidžiančių abejoti, jog tai mokslinis žanras. Skaitant šią knygą epizodiškai, abejonių dėl autorės daromų apibendrinimų kildavo, net ir atsižvelgiant į antropologinio tyrimo ir jo duomenų pateikimo interpretacinį pobūdį.

Kartais išskylančių dvejonų neliktų, jeigu knygos autorė būtų šiek tiek daugiau dėmesio skyrusi atlikto tyrimo metodologijos pristatymui. Praspaliauskienės pasirinkimas nedetalizuoti tyrimo metodologijos buvo netikėtas. Skaitytojas informuojamas tik apie tyrimo vykdymo metus, taikytą stebėjimo metodą ir pokalbius su skirtingų amžiaus grupių informantais. Manytume, būtų svarbu ir įdomu skaitytojui žinoti ne tik tai, koks buvo atliktas stebėjimas – dalyvaujamas ar nedalyvaujamas, bet ir susipažinti su autorės refleksijomis apie, tikėtina, patirtus šio metodo taikymo itin jautriose situacijose sunkumus ar galimą stebėtojo buvimo poveikį situacijos dalyvių elgesiui. Pasigendama ir nuorodų į tyrėjos rašytus

stebėjimo užrašus kaip tyrimo duomenų šaltinį.

Knyga baigiama pesimistine nata – remiantis autorės atliktais interviu 2017 m., įvokelinta gydymo ir pacientų priežiūros kultūra yra giliai įsišaknijusi, turi savo gyvavimo priežastis (jos analizuojamos knygoje) ir neketina trauktis. Tačiau knyga

išleista 2022 m. Tikėtina, autorė negalėjo jos papildyti naujesniais duomenimis (pavyzdžiui, taip, kaip knygoje pristatomi 2017 m. duomenys – Epilogo forma).

Vis dėlto įdomu, ką šiandien tyrėjai apie vokelius papasakotų gydytojai, ypač jauni, kokiomis vokelių davimo patirtimis dalintųsi pacientai ir jais besirūpinantys artimieji? Ar ir šiandien nebūtų galima apčiuopti jokių pokyčių?

Jolanta Kuznecovienė, Eimantas Peičius

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0556-4318>;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6281-2985>